

Sanda Lucija Udier

Hrvatski jezik na početku 21. stoljeća

<https://doi.org/10.17234/9789533793351.06>

Suvremeni standardni hrvatski jezik

Osnovni podatci o statusu hrvatskoga jezika i broju izvornih govornika

Hrvatski je službeni jezik u Republici Hrvatskoj, kao i jedan od službenih jezika u Republici Bosni i Hercegovini. Na popisu stanovništva iz 2011. godine, od ukupno 4 284 889 stanovnika Republike Hrvatske, 4 096 305 stanovnika izjavilo je da im je hrvatski materinski jezik. Osim kao izvorni govornici hrvatskoga jezika, stanovnici Republike Hrvatske izjasnili su se i kao izvorni govornici drugih jezika – srpskoga (52 879 govornika), talijanskoga (18 573 govornika), albanskoga (17 069 govornika), bosanskoga (16 856 govornika), romskoga (14 469 govornika), mađarskoga (10 231 govornik), slovenskoga (9220 govornika), srpsko-hrvatskoga (7822 govornika), češkoga (6292 govornika), slovačkoga (3792 govornika), makedonskoga (3519 govornika), hrvatsko-srpskoga (3059 govornika), njemačkoga (2986 govornika), engleskoga (1664 govornika), ruskoga (1592 govornika), rusinskoga (1472 govornika) i raznih drugih kojima govori manje od 1000 osoba u Hrvatskoj – bugarskoga, crnogorskoga, hebrejskoga, poljskoga, ruskoga, turskoga, vlaškoga i drugih (www.dzs.hr). Osim u Republici Hrvatskoj, izvorni govornici hrvatskoga jezika nastanjeni su u svim susjednim zemljama: Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Italiji, Mađarskoj, Sloveniji i Srbiji, kao i u Austriji, Rumunjskoj i Slovačkoj koje su blizu Hrvatske premda ne graniče s njom. Hrvati u Bosni i Hercegovini jedan su od tri konstitutivna naroda,

a u ostalim navedenim zemljama čine nacionalnu manjinu. Hrvatska ima brojno iseljeništvo ne samo u okolnim zemljama i zemljama u blizini, nego u gotovo svim zemljama zapadne Europe (najviše u Njemačkoj) te u Sjevernoj Americi, Australiji i Novom Zelandu, zemljama Južne Amerike (najviše u Argentini i Čileu) te u Južnoafričkoj Republici.

Pripadnost hrvatskoga jezika

Hrvatski i ostali južnoslavenski jezici ubrajaju se u slavenske jezike, a slavenski su jezici dio indoeuropske jezične zajednice. Indoeuropska se jezična zajednica raspala oko 2000. godine pr. Kr. i tada se formirala baltoslavenska jezična zajednica. Kad se baltoslavenska jezična zajednica raspala između 1500. i 1300. godine pr. Kr., stvorila se praslavenska jezična zajednica u kojoj su se dogodile promjene na temelju kojih su se slavenski jezici poslije podijelili u tri velike skupine: u skupinu zapadnoslavenskih jezika, u skupinu istočnoslavenskih jezika i u skupinu južnoslavenskih jezika.

Hrvatski je južnoslavenski jezik kao što su to i bosanski/bošnjački, bugarski, crnogorski, makedonski, slovenski i srpski. Južnoslavenski su jezici nastali iz zapadnoga i istočnoga južnoslavenskog prajezika. Iz zapadnoga su se prajezika razvili slovenski i srednjojužnoslavenski jezik, a iz istočnoga makedonski i bugarski jezik. Srednjojužnoslavenski jezični sustav obuhvaćao je pet dijalektalnih cjelina: kajkavsku, čakavsku, zapadnoštokavsku, istočnoštokavsku i torlačku, a iz tih su se dijalektalnih osnovica razvili hrvatski i drugi srednjojužnoslavenski jezici.

Ustroj suvremenoga standardnog hrvatskog jezika

Hrvatski se jezik bilježi latiničnim pismom koje se sastoji od 30 slovnih znakova, od kojih je 27 jednoslova, a 3 su dvoslova (**dž, lj, nj**). Svako slovo može biti veliko i malo te imati pisani i tiskani oblik. Za hrvatsku su latinicu karakteristična slova s diakritičkim znakovima kojima se bilježe nepčanici (palatali): **č, ć, š, ž i đ**. Ustaljen redoslijed slova u hrvatskome jeziku naziva se abeceda, a ime je dobio prema nazivima početnih slova. U hrvatskoj su abecedi slova poredana na sljedeći način: A (a), B (b), C (c), Č (č), Ć (ć), D (d), Dž (dž), Đ (đ), E (e), F (f), G (g), H (h), I (i), J (j), K (k), L (l), Lj (lj), M (m), N (n), Nj (nj), O (o), P (p), R (r), S (s), Š (š), T (t), U (u), V (v), Z (z), Ž (ž).

Glasovi u hrvatskome jeziku dijele se na samoglasnike i suglasnike. Samoglasnici, otvornici ili vokali jesu: **a, e, i, o, u**. Suglasnici, zatvornici ili kon-

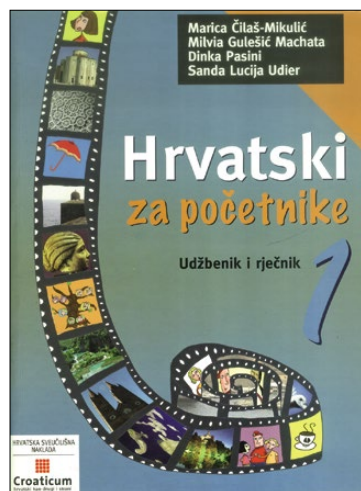
sonanti u hrvatskome su jeziku: **b, c, č, ć, d, dž, đ, f, g, h, j, k, l, lj, m, n, nj, p, r, s, š, t, v, z, ž**. Glasovi u riječima izgovaraju se jedan za drugim te se izgovor jednoga glasa često mijenja pod utjecajem susjednoga glasa. Hrvatski jezik poznaje sljedeće fonološke promjene: **mobilno a**, **sibilarizaciju**, **palatalizaciju**, **jotaciju** i **alternaciju o/l**.

Hrvatski je flektivni jezik, što znači da se u njemu gramatička značenja izražavaju promjenama u oblicima riječi. Svaka promjenjiva riječ u hrvatskome jeziku ima određeni broj oblika koji zajedno čine paradigmu. Hrvatski jezik razlikuje različite gramatičke kategorije: kategoriju broja, roda, padeža, aspekta, određenosti i druge. **Kategorija broja** znači da promjenjive riječi mogu imati jedninu i množinu, a pojedine imenice imaju samo množinske oblike (*naočale, leđa...*). Postoje i zbirne imenice koje znače skupinu jedin-ki koje se doživljavaju kao cjelina (*lišće, cvijeće, granje...*). **Kategorija roda** znači da imenske riječi (imenice, pridjevi, zamjenice i neki brojevi) mogu biti **muškoga, ženskoga** ili **srednjega** roda, ali se gramatički rod ne mora poklapati s prirodnim spolom (*dijete* – imenica srednjega roda koja može označavati i osobu muškoga i osobu ženskoga spola). Neke imenice mogu biti i muškoga i ženskoga roda (*varalica*). S obzirom na kategoriju roda i kategoriju broja u hrvatskome jeziku postoje posebna pravila sročnosti, odnosno slaganja riječi u rečenici. **Kategorija živosti** znači da se oblik riječi u akuzativu jednine imenica muškoga roda razlikuje ovisno o tome označava li imenica živo biće ili predmet. Kategorija živosti ne mora se uvijek podudarati s izvanjezičnom stvarnošću, na primjer imenica *mrtvac* sklanja se kao da je riječ o živome biću iako *mrtvac* u biološkome smislu nije živ. **Kategorija padeža** znači da hrvatski jezik poznaje sedam padeža koji se razlikuju morfološki, sintaktički i semantički. Imenskim riječima u različitim padežnim oblicima izražavaju se različita značenja. Riječi imaju posebne padežne oblike, a ukupnost padežnih oblika pojedine imenske riječi naziva se sklonid-bom ili deklinacijom. Padeži se mogu prepoznati po značenju i po različitim gramatičkim osobitostima koje upućuju na njih. Zovu se: **nominativ** (znači vršitelja radnje, a može imati ulogu subjekta ili predikatnoga imena), **genitiv** (ima puno funkcija, a najčešće znači podrijetlo, pripadnost, djelomičnost i osobinu), **dativ** (izražava usmjerenost i cilj), **akuzativ** (njime se izriče izravni objekt), **vokativ** (služi za dozivanje i obraćanje), **lokativ** (njime se izražava mjesto i tema) i **instrumental** (koji izražava sredstvo i društvo).

Riječi u hrvatskome jeziku mogu biti **promjenjive** i **nepromjenjive**. **Imenice** su promjenjive riječi koje označavaju stvari, bića i pojave. One se mogu pojavljivati u sedam padežnih oblika jednine i sedam padežnih oblika mno-

žine. **Pridjevi** su promjenjive riječi koje govore kakvo je što, čije je što i što se odnosi na što pa prema tome postoje **opisni**, **posvojni** i **odnosni** pridjevi. Opisni se pridjevi mijenjaju po padežima i po stupnju u kojem postoji svojstvo koje izražavaju. Ta se promjena naziva **stupnjevanje** ili **komparacija**. Opisni pridjevi mijenjaju oblike s obzirom na stupanj komparacije. Postoje tri stupnja komparacije – **pozitiv**, **komparativ** (kojim se izražava da je svojstvo veće ili jače nego u pozitivu) i **superlativ** (kojim se izražava svojstvo koje je najveće ili najjače od svih). Pridjevi u komparativu i superlativu sklanjaju se jednako kao i pridjevi u pozitivu. **Zamjenice** su promjenjive riječi koje zamjenjuju imenice ili pridjeve na koje se odnose. **Lične** zamjenice označavaju govorna lica. One imaju naglašene i nenaglašene oblike koji se upotrebljavaju prema točno određenim pravilima. **Posvojne** zamjenice izražavaju pripadnost govornome licu, **upitno-odnosne** koriste se u upitnim i u odnosnim rečenicama, **povratna** zamjenica znači da je subjekt ujedno i objekt radnje, a **povratno-posvojna** zamjenica označava pripadnost subjektu u rečenici. U hrvatskome jeziku postoje i **brojevi** koji su promjenjiva vrsta riječi namijenjena izražavanju količine (**glavni brojevi**) i poretka (**redni brojevi**). Postoje posebna pravila za sročnost glavnih brojeva i imenskih riječi. **Glagoli** su promjenjive riječi kojima se izražavaju radnje, stanja i zbivanja. Mijenjaju se po **licima** (tri lica jednine i tri množine), **vremenima** i **načinima**. Promjena oblika glagola po licima, broju, vremenima i načinima naziva se **sprezanje** ili **konjugacija**. Važno je svojstvo hrvatskih glagola i **glagolski vid** prema kojem se glagoli dijele na svršene, nesvršene i dvovidne. **Svršenost** glagola znači da je radnja koju glagol izražava dala rezultat, a **nesvršenost** daje informaciju o procesu bez obzira na rezul-

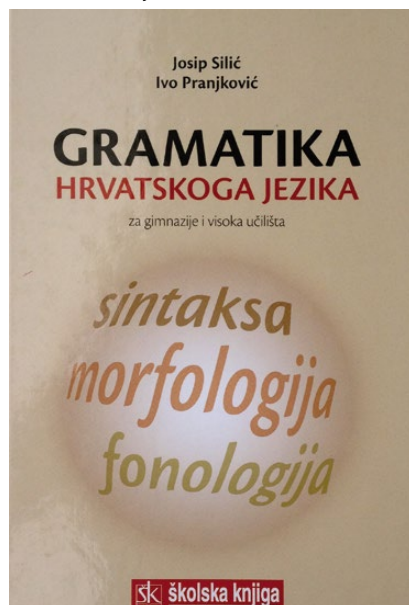
Udžbenici za učenje hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika

tat. Glagoli se dijele na punoznačne i nepunoznačne, a nepunoznačni glagoli mogu biti pomoćni (*biti, htjeti*), modalni (*htjeti, smjeti, moći, morati, voljeti, željeti*) i prigodno modalni, odnosno modalitetni (*misлити, namjeravati, bojati se, praviti se, stići, uspjeti, voljeti, znati...*). Glagoli u hrvatskome jeziku mogu tvoriti **jedno sadašnje vrijeme** (prezent), **dva buduća vremena** (futur prvi i futur drugi) i **četiri prošla** glagolska vremena (perfekt, imperfekt, aorist i pluskvamperfekt). Za većinu komunikacijskih potreba koriste se samo prezent, futur prvi i perfekt. Futur drugi koristi se u rečenicama kojima se izražavaju dvije buduće radnje od kojih jedna prethodi drugoj. Pluskvamperfektom se izražava pretprošla radnja, ali njegova upotreba nije česta i njega je uvijek moguće zamijeniti perfektom. Aorist, a pogotovo imperfekt, u suvremenome se jeziku koristi rijetko i gotovo samo u stilskoj uporabi.

Nepromjenjive su riječi u hrvatskome jeziku prijedlozi, veznici, čestice i uzvici. **Prilozi** se smatraju djelomično promjenjivim riječima jer se ne mijenjaju po padežima, ali se stupnjuju. **Prijedlozi** pokazuju odnose među riječima u rečenici, prije svega među imenskim riječima. Oni traže dopunu u vidu imenskih riječi u određenome padežu. Pojedini se prijedlozi pojavljuju samo s jednim padežom, a drugi s dva padeža. Prilozi znače mjesto, vrijeme, način, uzrok i nebrojivu količinu. Prilažu se glagolima, drugim prilozima, pridjevima i imenicama. Prilozi imaju isti osnovni oblik te iste oblike komparativa i superlativa kao i srednji rod jednine pridjeva. Upitni mjesni

Gramatika hrvatskoga jezika
J. Silić i I. Pranjković

prilog **gdje** znači mjesto i traži dopunu u lokativu. Upitni mjesni prilog **kamo** znači cilj i traži dopunu u akuzativu. Upitni mjesni prilog **kuda** znači pravač. **Veznici** su riječi koje mogu povezivati dijelove rečenica i rečenice same. Veznik može biti samo jedna riječ (*i, pa te, ni, niti...*) ili više riječi (*kao što, nego da...*). Veznici mogu biti nezavisni, što znači da povezuju surečenice u nezavisnosloženoj rečenici (*i, pa, te, ni, niti, a, ali, nego, no, već, ili...*) ili zavisni kada povezuju surečenice u zavisnosložnim rečenicama (*iako, jer, što, koji, gdje, da...*). Veznici, kao i rečenice u kojima se nalaze, imaju različita značenja. Čestice su riječi kojima se izra-

žava govornikov stav ili kojima se modificira značenje rečenice ili njezina dijela. Postoje upitne, pojačajne, usporedne, jasno-niječne i poticajne čestice te takozvani prezentativi. **Uzvici** su riječi koje služe izražavanju osjećaja ili raspoloženja. Koriste se za dozivanje i za imitiranje prirodnih zvukova.

Rečenice hrvatskoga jezika sadrže sljedeće elemente: predikat, subjekt, objekt, priložnu oznaku, atribut i apoziciju. **Predikat** otvara mjesto objektu i priložnim oznakama. Imenica, bez obzira na to koju ulogu ima u rečenici, otvara mjesto atributu i apoziciji. Predikat je temeljni dio rečeničnoga ustroja koji otvara mjesto drugim elementima. Može se sastojati samo od jedne riječi – glagola, ili od više riječi – pomoćnoga glagola (spone) i imenice, pridjeva, zamjenice, priloga ili broja koji izražavaju značenje predikata. **Subjekt** je dio rečeničnoga ustroja koji se s predikatom slaže u licu, broju i padežu – sročan je predikatu. Izražava vršitelja radnje ili nositelja stanja. Po vrsti riječi subjekt može biti imenica, zamjenica, pridjev, broj ili infinitiv glagola. Subjekt ne mora biti izrečen nego se prepoznaje iz predikatnoga lica. **Objekt** je dio rečeničnoga ustroja koji je u nekome od zavisnih padeža (genitivu, akuzativu, dativu, lokativu ili instrumentalu), a kojemu predikatni glagol otvara mjesto. Mjesto koje otvara predikatni glagol i koje zauzima objekt uvijek je u točno određenome padežu. Objekt spada u obvezne dopune predikatu i može biti imenska riječ ili sintagma. **Priložna je oznaka** dio rečeničnoga ustroja koji pokazuje okolnosti u kojima se odvija predikatna radnja (vrijeme, mjesto, uzrok, način, količina, društvo, sredstvo, posljedica, pogodba, namjera). Priložnoj oznaci mjesto otvara predikat, a može biti u svim padežima, čak i u nominativu (*Jede kao vuk*). Priložna oznaka spada u neobvezne dopune predikatu, takozvane dodatke. **Atribut** je dio rečeničnoga ustroja kojemu mjesto otvara imenica. On može biti pridjev, zamjenica ili broj u istome padežu kao i imenica koja mu otvara mjesto ili druga imenica u padežu različitome od onoga u kojemu je imenica koja mu otvara mjesto. Atributi mogu biti **sročni** (pridjevi, zamjenice ili brojevi koji se s imenicom slažu u rodu, broju i padežu) i **nesročni** (imenica koja se s imenicom ne slaže u rodu, broju i padežu). Sročni se atributi mijenjaju s imenicom po rodu, broju i padežu, a kod nesročnih mijenja se samo imenica. Atribut je neobavezna dopuna imenici. **Apozicija** je također neobavezni dio rečeničnoga ustroja, a mjesto joj otvara imenica ili lična zamjenica. Ona stoji u istome padežu kao riječ koja joj otvara mjesto, zajedno se s njom mijenja po padežima te s njom tvori značenjsku cjelinu. Apozicija se ne mora slagati s imenicom u broju i rodu. Apozicija spada u neobavezne dopune imenici. Osnovni je redoslijed rečeničnih elemenata u rečenicama hrvatskoga jezika: **subjekt +**

predikat + objekt. Kad ima više objekata, oni se nižu. Sročni atributi stoje ispred imenica na koje se odnose, a nesročni iza njih. Atributi s konkretnijim značenjem dolaze bliže imenici od onih s apstraktnijim značenjem, a apozicija stoji ispred imenice na koju se odnosi. Prijedlozi stoje ispred riječi na koje se odnose, a iznimka su od toga pravila prijedlozi: *unatoč, usprkos, nasuprot* i *radi*. Veznici stoje između riječi ili rečenica koje povezuju. Najvažnija su pravila o redoslijedu elemenata rečeničnoga ustroja ona o redoslijedu riječi koje nemaju vlastiti naglasak nego dolaze poslije naglašenih riječi, takozvanih enklitika, te se ona moraju strogo poštivati. Enklitike se smještaju iza prve naglašene riječi u rečenici, a kad ih je više, smještaju se iza prve ili bilo koje druge naglašene riječi u rečenici, grupirane su zajedno i poredane po čvrstim pravilima od kojih nema odstupanja.

Jednostavna rečenica ima subjekt, predikat i dodatke. **Složena se rečenica** sastoji od dviju ili više jednostavnih rečenica. Složene rečenice mogu biti **nezavisno složene** (surečenice ne ovise jedna o drugoj i obje mogu stajati samostalno) i **zavisno složene** (zavisna surečenica ovisi o glavnoj surečenici i ne može stajati samostalno bez nje, dok glavna surečenica može stajati samostalno). Nezavisno složene rečenice mogu biti **bezvezničke** (takozvani rečenični nizovi) ili **vezničke**. Prema sadržaju mogu biti **sastavne, rastavne, suprotne, isključne i zaključne**. Za razliku od njih, između surečenica u zavisno složenim rečenicama obvezno se nalazi veznik. Nezavisno složene rečenice mogu se međusobno razlikovati samo po veznicima jer svaki veznik dolazi samo u jednoj vrsti rečenica. Naprotiv, zavisno složene rečenice ne mogu se razlikovati samo po veznicima jer se isti veznik može pojavljivati u više vrsta zavisno složenih rečenica. Zavisna surečenica može preuzeti ulogu svakoga od elemenata rečeničnoga ustroja pa prema tome postoje **predikatne, subjektne, objektne, atributne i priložne** surečenice.

Ustanove koje se bave hrvatskim jezikom

Proučavanjem suvremenoga standardnog hrvatskog jezika, njegove povijesti i narječja te poučavanjem suvremenomu standardnom jeziku izvornih i neizvornih govornika bave se odsjeci za kroatistiku hrvatskih filozofskih fakulteta, kao i katedre za hrvatski standardni jezik hrvatskih učiteljskih i drugih fakulteta. U Republici Hrvatskoj postoji više visokoškolskih ustanova koje izводе studijske programe iz hrvatskoga jezika i književnosti, a brojem nastavnoga osoblja i studenata te studijskih programa ističe se **Odsjek za kroatistiku** Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Na odsjecima

za kroatistiku zaposleni su znanstvenici koji objavljuju jezikoslovna djela te obrazuju generacije nastavnika koji se bave poučavanjem hrvatskoga jezika u osnovnim i srednjim školama te lektora koji predaju hrvatski jezik na sveučilištima u Hrvatskoj i svijetu. Osim zaposlenika jezičnih katedara na odsjecima za kroatistiku, hrvatskim se jezikom znanstveno bave zaposlenici **Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje** koji je osnovan 1948. pod okriljem **Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti** s namjerom da bude središnja hrvatska znanstvena ustanova specijalizirana za proučavanje hrvatskoga jezika i jezikoslovlja. *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti* krovna je hrvatska znanstvena i umjetnička ustanova. Osnovana je još 1866. godine te je u svim povijesnim razdobljima od osnutka do sadašnjosti okupljala najuglednije hrvatske znanstvenike i umjetnike. *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti* sastoji se od devet tematskih razreda koji su nositelji njezinih zadataka. Prema Statutu same ustanove zadatci su *Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* organizacija i koordiniranje znanstvenom i umjetničkom djelatnosti u razredima, znanstvenim i umjetničkim jedinicama, vijećima i drugim tijelima te briga za znanstveni i umjetnički rad članova. Jedan je od Akademijinih razreda i Razred za filološke znanosti koji se zauzima za stjecanje i očuvanje statusa hrvatskoga jezika te svojim aktivnostima usmjerava razvitak hrvatskoga jezika i pruža poticaje za jačanje njegove kulture. **Matica**

hrvatska samostalna je, neprofitna i nevladina udruga utemeljena 1842. godine kao društvo za promicanje hrvatske kulture. Svojom je sveobuhvatnom i kontinuiranom djelatnošću *Matica hrvatska* postala nacionalna institucija sa stotinjak ogranaka u Hrvatskoj i izvan nje. *Matica hrvatska* sastoji se od 19 tematskih odjela od kojih je jedan **Odjel za jezikoslovlje**. Cilj je te institucije promicanje narodnoga i kulturnoga identiteta u područjima umjetničkoga, znanstvenoga i duhovnoga stvaralaštva, gospodarstva i javnoga života te skrb za društveni razvitak. Prema *Programu Matice hrvatske* ona, između ostaloga, osobito proučava i njeguje hrvatsku baštinu, skrbi se o razvoju i osobitostima hrvatskoga jezika te pomaže i potiče suvremena umjetnička i znanstvena nastojanja. *Matica hrvatska* djeluje kao uspješan nakladnik brojnih jezikoslovnih djela i časopisa te organizira različite tribine o hrvatskome jeziku, normiranju, odnosu hrvatskoga i srpskoga, jezičnoj kulturi, lektorima i drugim važnim jezikoslovnim temama. Članstvo u *Matici hrvatskoj* otvoreno je svim potencijalnim članovima koji su punoljetni hrvatski državljani i koji prihvataju njezin program, dakle nije uvjetovano i ograničeno poput zapošljavanja u *Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje* ili ekskluzivno i počasno poput članstva u *Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti*. *Matica* utječe na razvoj hrvatskoga jezika daleko manje i neizravnije nego *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti* i *Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, ali je utjecaj nje kao najuglednijega kulturnog društva u Republici Hrvatskoj ipak vrlo velik: 2007. godine objavila je *Hrvatski pravopis* L. Badurine, I. Markovića i K. Mićanovića, a 2013. godine iznijela je svoj prijedlog zakona o jeziku (*Zakon o javnoj uporabi hrvatskoga jezika*).

Hrvatski kao prvi i hrvatski kao ini jezik

Većini je stanovnika Hrvatske hrvatski materinski, točnije **prvi jezik**. Prvi jezik može značiti da je taj jezik govornicima kronološki prvi, dakle da je prvi koji su usvojili. Prvi jezik može značiti i glavni, komunikacijski najjači jezik kojim se govornik služi, a koji ne mora nužno biti onaj koji je kronološki bio prvi usvojen. Mnogi su stanovnici Republike Hrvatske izjavili kako im materinski jezik nije hrvatski nego neki drugi jezik, što znači da im je hrvatski drugi jezik jer su ga usvajali poslije prvoga, i to u Hrvatskoj, dakle u sredini u kojoj se govori. Izvornim govornicima različitih jezika koji prebivaju izvan Hrvatske hrvatski je uglavnom strani jezik, što znači da ga oni uče u posebnim, za to stvorenim uvjetima, najčešće školskim i sveučilišnim, izvan sredine u kojoj se on prirodno govori (izvan Hrvatske). Postoje govor-

nici drugih jezika koji prebivaju izvan Hrvatske, a kojima hrvatski nije strani nego nasljedni jezik. To su potomci hrvatskih iseljenika koji govore hrvatski jezik u obitelji i(li) iseljeničkoj zajednici (Jelaska 2005: 24–30). Drugi, strani i nasljedni jezik jednom se riječju nazivaju *ini jezik*. Hrvatski kao prvi jezik poučava se na svim razinama hrvatskoga obrazovnog sustava, a hrvatski kao *ini* na sveučilištima u Zagrebu (*Croaticum – Centar za hrvatski kao drugi i strani jezik* i *Sveučilišna škola hrvatskoga jezika i kulture*), u Splitu (*Centar za hrvatske studije u svijetu*), u Rijeci (*Riječka kroatistička škola*) i drugima. Izvan Hrvatske hrvatski kao *ini jezik* poučava se na lektoratima u okviru stranih sveučilišta i u hrvatskim dopunskim školama koji su organizirani u Argentini, Australiji, Austriji, Belgiji, Bugarskoj, Češkoj, Francuskoj, Indiji, Italiji, Kanadi, Kini, Litvi, Mađarskoj, Makedoniji, Poljskoj, Rumunjskoj, Ruskoj Federaciji i SAD-u. Sveučilišne lektorate i hrvatsku nastavu u stranim školama organizira i financijski podupire hrvatsko Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, a u Austriji, Bugarskoj, Finskoj, Francuskoj, Italiji, Japanu, Kanadi, Koreji, Nizozemskoj, Norveškoj, Njemačkoj, Poljskoj, Portugalu, Ruskoj Federaciji, SAD-u, Švedskoj i Švicarskoj postoje i lektorati hrvatskoga jezika koji nisu u nadležnosti toga hrvatskog ministarstva.

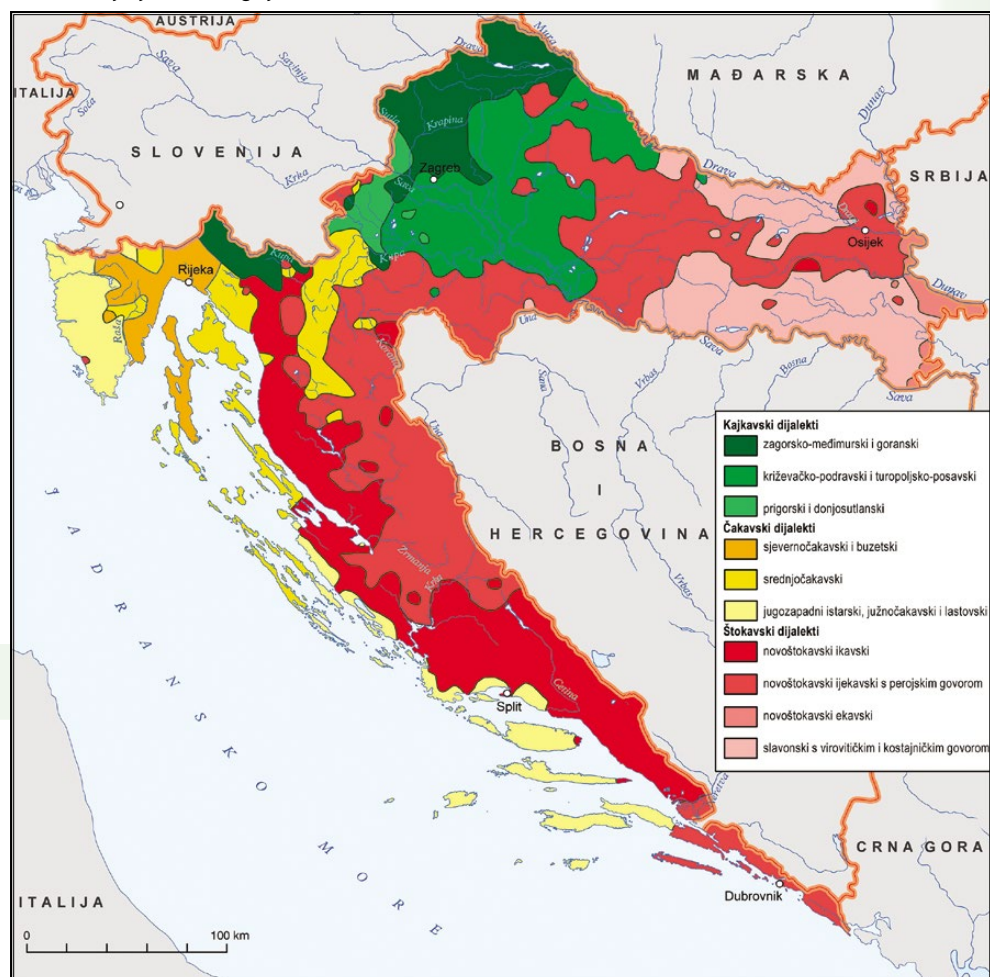
Narječja hrvatskoga jezika i njihov odnos sa standardnim hrvatskim jezikom

Hrvatski jezik obuhvaća mjesne i gradske govore, žargone i standardni hrvatski jezik. Mjesni govori koji imaju zajednička obilježja povezuju se u skupine govora, skupine govora u dijalekte, a dijalekti u narječja. Hrvatski se jezik sastoji od **kajkavskoga**, **čakavskoga** i **štokavskoga** narječja. Kajkavština i čakavština narječja su samo hrvatskoga jezika, a štokavština je narječje hrvatskoga, ali i bošnjačkoga/bosanskoga, crnogorskoga i srpskoga jezika. U prošlosti je čakavsko i kajkavsko narječje zauimalo znatno veće područje od današnjega. Migracije u 16. i 17. stoljeću potaknute osmanskim osvajanjima smanjile su prostor tih narječja (kajkavština se proširila na jug na bivši prostor čakavštine, a štokavština se proširila na prostor na kojem su prije bile čakavština i kajkavština). Osim obilježja koja su zajednička svim trima narječjima hrvatskoga jezika, svako narječje ima svoje vlastite jezične značajke. Unutar istoga narječja postoje različitosti prema kojima se ono dijeli na dijalekte. Standardni hrvatski jezik ne obuhvaća ni jedno narječje u cijelosti niti je istovjetan ijednomu narječju. On je utemeljen na štokavskoj dijalektalnoj osnovici na koju se, u postupku standardizacije koja je započela u 18. stoljeću, nadovezala hrvatska jezična i kulturna nadgradnja, dakle pismo i pravopis, stručno nazivlje i intelektualni rječnik, funkcionalni stilovi i registri, frazeologija, jezična norma i sociokulturno nasljeđe (Frančić, Hudeček i Mihaljević 1999: 23).

Čakavsko se narječje dijeli na šest dijalekata, a njime se govori u cijeloj Istri, dijelu Primorja, na zapadnome Pelješcu, na otocima od Krka i Cresa do Lastova i Korčule, na dijelu dalmatinske obale, u Lici i Pokuplju te malo u Gorskom kotaru i u Žumberku (→ Karta 1). Na obalne čakavske govore utječe štokavsko narječje, a na kontinentalne kajkavsko. Čakavštinom govore i Gradišćanski Hrvati u Austriji i Mađarskoj. Osnovne su značajke čakavskoga narječja upitno-odnosna zamjenica **ča** (če), tronaglasni sustav i mjesto naglasaka kao u starohrvatskome jeziku, različiti refleksi starohrvatskoga poluglasa **šva** (*danās, denes, donos*), slogotvornoga **r** i **l** (*vuna, valna, velna, vona*) i **r** (*karv, kerv, krv*) te **jata** (*bili, beli, bjeli*). Oblik pomoćnoga glagola **biti** u čakavskome u kondicionalu prvome glasi *bin, biš, bi, bimo, bite, bi*, a završno **m** prelazi u **n** (*vidin, sedan*). U čakavskome narječju ne postoji glas **lj** (*jubav*), a završni glas **o** na kraju sloga realizira se kao **l** (*rekal*). Čakavsko narječje karakterizira obilje talijanizama (Frančić, Hudeček i Mihaljević 1999: 12).

Kajkavsko se narječje prostire u sjevernozapadnoj Hrvatskoj u Međimurju, Hrvatskome zagorju, zapadnoj Podravini, Prigorju i Turopolju i u Gorskome kotaru (→ Karta 1). Kajkavsko se narječje dijeli na šest dijalekata, a njegove su značajke upitno-odnosna zamjenica **kaj** (*kej, ke, koj, kuj*), različite naglasne osobitosti u različitim dijalektima, izjednačavanje glasa **jata** i poluglasa **šva** (*deca, deska*), postojanje samo jednoga, srednjega glasa **č** i **đ**, obezvučavanje zvučnih suglasnika na kraju riječi (*noš, grat*). Stari suglasnički skup **čr** (*črn*) čuva se, kao i završno **l** (*rekel*). Uz glagole kretanja javlja se supin (*idem spat*), a buduće se vrijeme tvori pomoću prezenta svršenoga glagola *biti* i glagolskoga pridjeva radnoga (*bom/bum pisal*) ili se izriče prezentom svršenih glagola (*zutra dojdem*). U kajkavskome narječju uglavnom ne

Karta 1 Narječja hrvatskoga jezika

Izvor: Dalibor Brozović: *Narječja hrvatskoga jezika*, *Hrvatski leksikon 2*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1997., 155–156.

postoje posebni oblici za vokativ i uglavnom ne postoje neodređeni pridjevi (*snek je beli*). U genitivu množine imenica muškoga roda javlja se nastavak **-of/-ef** (*gradof, konjef*), a u genitivu množine imenica ženskoga i srednjega roda nulti nastavak (*žen, sel*). Imenice u kajkavskome ne provode sibilizaciju (*vuki*). Kajkavsko narječje karakterizira velik broj germanizama, hungarizama i slovenizama (Frančić, Hudeček i Mihaljević 1999: 13).

Štokavskim se narječjem govori u Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini te Crnoj Gori. Hrvatski se štokavski govori jasno razlikuju od ostalih govora istoga narječja svojim posebnim, zapadnim značajkama i svojim vezama s čakavskim i kajkavskim govorima. Štokavsko se narječje u Hrvatskoj prostire u Slavoniji, Baranji, Banovini, Kordunu, Lici, na većem dijelu dalmatinskoga kopna i na otocima Mljetu, Hvaru, Braču i Šolti (→ Karta 1). Hrvati izvan Hrvatske govore štokavskim govorima u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori, Italiji, Austriji, Mađarskoj i Rumunjskoj. Ukupnost štokavskoga narječja može se podijeliti na sedam dijalekata, a od tih sedam Hrvati govore četirima štokavskim dijalektima. Obilježja su štokavskoga narječja upitno-odnosna zamjenica **što** (*šta*), razlikovanje dvaju kratkih i dvaju ili triju dugih naglasaka (silaznih i uzlaznih), glas **u** koji se javlja kao refleks stražnjega nazala i slogotvornoga **l** (*ruka, sunce*). Inicijalna skupina **v** uza slabi poluglas također daje **u** (*unuk*). Stari poluglas **šva** daje **a** (*dan*), a skup **čr** prelazi u **cr**. Događa se meta-teza **vse>sve, -l** na kraju riječi prelazi u **-o**, glas **h** ispada ili se zamjenjuje glasom **v** (*lad, muva*). U množinu većine jednosložnih imenica muškoga roda umeće se **-ov-** ili **-ev-** (*gradovi, muževi*) dok su se dativ, lokativ i instrumental množine izjednačili u oblicima (*ženama, selima, gradovima*). Štokavsko je narječje obilježeno znatnim brojem turcizama (Frančić, Hudeček i Mihaljević 1999: 15).

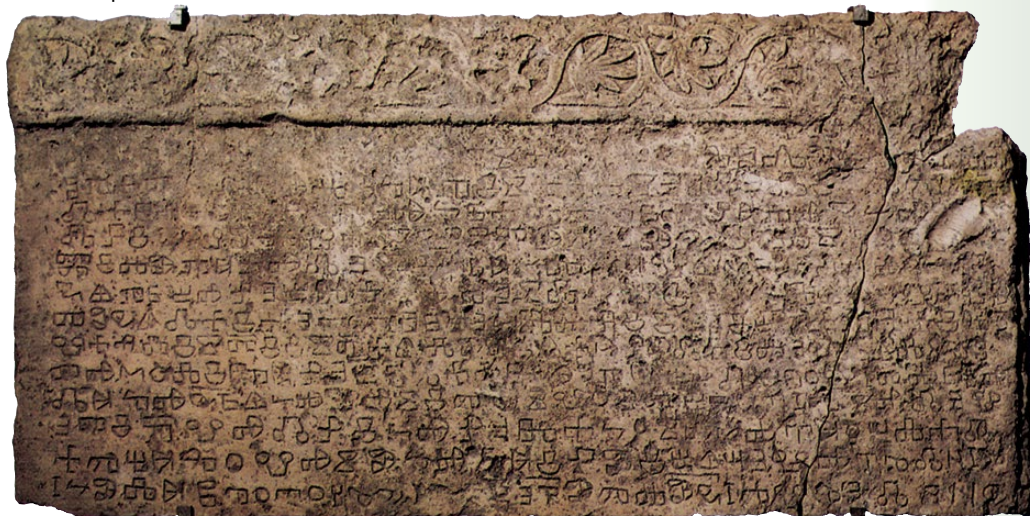
Povijesni razvitak hrvatskoga jezika

Kultura u srednjovjekovnoj Hrvatskoj naziva se trojezičnom i tropismenom zbog toga što se ostvarivala na trima jezicima: na staroslavenskome, na starohrvatskome i na latinskome te se zapisivala trima pismima: latinicom, glagoljicom i zapadnom ćirilicom, takozvanom bosančicom (Malić 2005: 11). Od tih triju sastavnica glagoljička je najvažnija za hrvatsku kulturu jer je najstarija, jer ima najveći kontinuitet i jer su njome napisani najvažniji tekstovi. Prvo pismo kojim su pisali Hrvati, glagoljicu, osmislio je Ćiril u 9. stoljeću, a njegovu je širenju među Slavenima najviše pridonio Ćirilov brat Metod i nji-

hovi učenici. Ćiril i Metod bili su podrijetlom iz okolice Soluna gdje su naučili lokalni slavenski jezik. Kako bi taj jezik dobio svoje pismo, Ćiril je osmislio glagoljicu, a Metod je preveo na slavenski jezik svete knjige. Budući da je taj slavenski jezik postao jezikom kojim su u počecima pismenosti pisali svi slavenski narodi, on se naziva staroslavenskim ili općeslavenskim književnim jezikom. Misionarsko djelovanje Ćirila i Metoda vezano uz Moravsku (južni dio današnje Republike Češke) kamo su bili pozvani širiti bogoslužje na slavenskome jeziku i slavensko pismo glagoljicu. Nakon njihove smrti njihovi su učenici nastavili taj misionarski rad u južnoslavenskim krajevima. Dodir Hrvata s glagoljicom i ćirilometodskom tradicijom dogodio se u 9. stoljeću u vrijeme knezova Domagoja i Branimira (→ *povijest*, str. 61) kad su prvi Ćirilovi i Metodovi učenici došli na hrvatsku obalu, donijeli glagoljicu i počeli širiti bogoslužje na slavenskome jeziku. Prvi sačuvani spomenici hrvatske pismenosti datiraju iz znatno kasnijih razdoblja. Najstariji su: **Plominski natpis** iz 11. stoljeća – najstariji kameni spomenik s uklesanim kratkim natpisom na glagoljici, **Valunska ploča** iz 11. stoljeća s istim tekstom uklesanim na latinskome jeziku latinicom i na hrvatskome jeziku glagoljicom, **Krčki natpis** iz 11. stoljeća – kameni spomenik s uklesanim glagoljičnim tekstom i brojni drugi.

Bašćanska ploča najvažnija je među najstarijim hrvatskim glagoljičnim spomenicima. Nastala oko 1100. godine u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku kao oltarna pregrada u crkvi svete Lucije. Ploča je široka 197, a visoka 99 cm, obrubljena je ornamentom u obliku loze i sadrži uklesan tekst dugačak 23 retka. Otkrivena je 1851. godine. Originalna ploča danas se čuva u palači *Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* u Zagrebu, a u crkvi svete

Bašćanska ploča

Aleja glagoljaša u Istri

Glagoljska slova

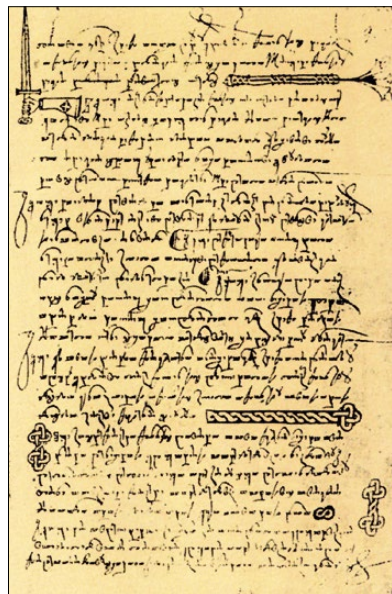

nata narodnoga hrvatskog jezika. Razvija se hrvatska uglata glagoljica. U 13. stoljeću nastaju uglavnom pravni tekstovi od kojih je najvažniji *Vinodolski zakon* iz 1288. godine koji predstavlja kodifikaciju običajnoga prava. U 14. stoljeću hrvatski jezik prodire u crkvenu književnost. 14. i 15. stoljeće predstavljaju zlatno doba hrvatskoga glagoljaštva kada hrvatski jezik ulazi u sva područja javne i književne djelatnosti (Malić 2005: 14-16). Istodobno dolazi do velikoga prodora latinice pa tada nastaju najveća djela čakavske latiničke književnosti: *Red i zakon* zadarskih sestara dominikanki (1345.) i *Šibenska molitva* (nije datirana). U to su vrijeme književna djela kružila, prepisivala se različitim pismima i obogaćivala se novim jezičnim elementima te je tako dolazilo do međudijalektalnih prožimanja, a čakavsko je narječje bilo osnova naj-

Lucije u Jurandvoru može se vidjeti replika. Znanstvenici su utvrdili da je tekst *Bašćanske ploče* pravni dokument s književnim obilježjima. *Bašćanska je ploča* važna između ostaloga i jer se u njezinu tekstu prvi put spominje ime hrvatskoga naroda. Istraživanja povijesti hrvatskoga jezika i književnosti uglavnom počinju od *Bašćanske ploče*.

Rimska se crkva u ranome srednjem vijeku protivila slavenskomu bogoslužju koje su zajedno s glagoljicom širili popovi glagoljaši, međutim to se promijenilo polovicom 13. stoljeća kada ga je Rimska crkva ipak odobrila, što rezultira velikim razvojem glagoljičke pismenosti. Glagoljicom se u to doba prepisuju i prerađuju knjige prema latinskim izvorima, a u staroslavenski jezik ulazi sve više eleme-

Vinodolski zakon

starijega jezika hrvatske pismenosti. Godine 1325. zabilježeno je ime *jezika hrvackoga* na *Istarskome razvodu*, glagoljičkome pravnom dokumentu kojim se uređivalo korištenje zemljišta u dvjema općinama. Hrvatski se jezik u pisanim dokumentima nazivao još i *slovenskim*, *slovenskim*, *dalmatinskim*, *bosanskim*, *iliričkim* i *ilirskim*. U 15. stoljeću dolazi do procvata crkvene i početaka svjetovne književnosti (→ *književnost*, str. 169). Sve su češća djela pisana latinicom i narodnim jezikom na čakavskome području i u štokavskome Dubrovniku, a dolazi i do supostojanja elemenata svih triju narječja s ciljem da tekstove razumije što više čitatelja. Javljaju se prvi glagoljički tekstovi svjetovnoga sadržaja. Pojava tiska i tiskanje Gutenbergove Biblije 1455. godine donijelo je revoluciju europskoj kulturi i obrazovanju jer je tisak povećao dostupnost knjiga i širenje pismenosti. U Hrvatskoj je još u najranije doba djelovalo nekoliko tiskara tako da je već 1483. godine tiskana prva hrvatska knjiga *Misal po zakonu rimskoga dvora* u kojoj su bili opisani misni obredi. Nije sa sigurnošću utvrđeno u kojoj je tiskari Misal tiskan, ali se pretpostavlja da je to bilo negdje na tlu Hrvatske. Godine 1490. ili 1491. bilježi se prvotisak glagoljičkoga brevijara u tiskari u Kosinju. Brevijar je sadržavao kraće tekstove namijenjene čitanju u crkvi u raznim prigodama. Godine 1494. tiskan je glagoljički misal u tiskari u Senju. Osim u Hrvatskoj, hrvatska glagoljička i latinička djela tiskaju se u Veneciji. *Lekcionar Bernardina Splićanina*, objavljen u Veneciji 1495. godine, prvo je hrvatsko datirano latiničko djelo. U Veneciji je 1521. tiskano prvo hrvatsko djelo svjetovne književnosti, glasovita *Judita Marka Marulića* (→ *književnost*, str. 167).

Misal po zakonu rimskoga dvora iz 1483., prva hrvatska tiskana knjiga

Judita Marka Marulića

U 16. stoljeću glagoljaška književnost gubi utjecaj i sužava se prostorno i uporabno. To je doba kad su zbog osmanskih osvajanja hrvatske pokrajine međusobno izgubile vezu, a dolazi do etničkih pomicanja s istoka na zapad i doseljavanja novoštokavskoga ijekavskog stanovništva (→ *povijest*, str. 67) čiji se jezik uklapa u hrvatsku jezičnu sliku i od tada sudjeluje u razvoju hrvatskoga jezika (Malić 2005: 18). Šesnaesto je stoljeće zlatno doba hrvatske svjetovne književnosti zahvaljujući kojoj se ostvaruju i književne i jezične veze među hrvatskim regijama, a utjecaj se širi iz štokavskoga Dubrovnika prema čakavskoj Dalmaciji. U to se vrijeme razvija i jezik hrvatskih protestantskih pisaca zasnovan na hibridizaciji triju hrvatskih narječja (→ *književnost*, str. 171). U tome razdoblju dolazi do začetaka hrvatskoga jezikoslovlja i leksikografije. Godine 1595. tiskan je prvi hrvatski rječnik autora **Fausta Vrančića** (*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae*). To je rječnik čakavštine s kajkavskim i štokavskim elementima. Vrančić svoj jezik naziva dalmatinskim, a u drugome izdanju hrvatskim. Godine 1604. nastala je prva hrvatska gramatika hrvatskoga jezika *Institutionum linguae Illyricae libri duo Bartola Kašića*, objavljena u Rimu. Jezična je osnovica te gramatike čakavska, a ima i štokavskih elemenata. U to se vrijeme razvija potreba za stvaranjem jedinstvenoga književnog jezika na temelju štokavštine koja je najraširenije narječje. Tako je u svojem rječniku *Blago jezika slovinskoga* (1649. – 1651.) **Jakov Mikalja** izrazio misao da bi Hrvati za svoj književni jezik trebali odabrati štokavštinu. **Ardelio Della Bella** piše svoj *Dizionario Italiano-Latino-Ilirico* 1728. godine u kojem se, osim štokavskih, nalazi i dosta čakavskih riječi. Glagoljica i bosančica u to su doba samo pisma bogoslužja, a latinica se raširila u književnome djelovanju i javnoj komunikaciji. Tada djeluje i takozvani **Ozaljski književni krug** koji je razvijao specifičan jezik miješanjem svih triju narječja hrvatskoga jezika. Ideje Ozaljskoga kruga odrazile su se u najvažnijem djelu hrvatske starije leksikografije, rječniku **Ivana Belostenca** *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium*, koji je u osnovi kajkavski, ali je namijenjen govornicima svih triju narječja i usmjeren stvaranju jedinstvenoga jezika koji razumiju svi Hrvati. Rječnik je nastao u drugoj polovici 17. stoljeća, a objavljen je tek 1740. godine. **Juraj Habdelić** izdao je 1670. godine kajkavski rječnik *Dikcionar ili Réchi szlovenszke*, a idući je veliki rječnik *Lexicon latinum interpretatione illyirca, germanica, et hungarica locuples* autora **Sušnika** i **Jambrešića** iz 1742. godine.

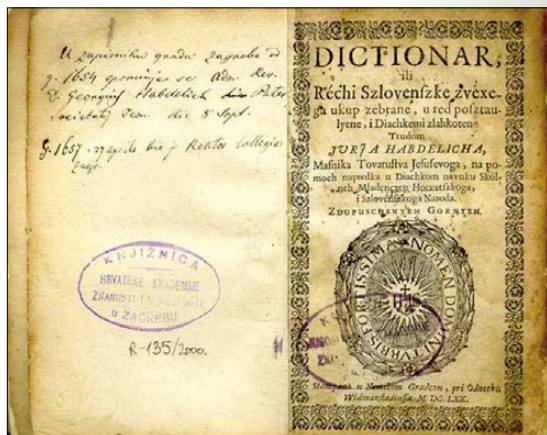
Sredina 18. stoljeća prijelomno je razdoblje u povijesti hrvatskoga jezika jer od tada počinju procesi koji su vodili oblikovanju standardnoga jezika na

novoštokavskoj osnovici (Malić 2005: 24). Širenju i prihvaćanju toga jezika pridonijeli su vrlo čitani prosvjetiteljski pisci čiji je jezik bio novoštokavski (→ *književnost*, str. 173). Novoštokavskim jezikom bili su povezani svi Hrvati osim kajkavaca. Štokavski se standard oblikovao od sredine 18. stoljeća do tridesetih godina 19. stoljeća, a druga polovica 18. stoljeća doba je pojačane jezikoslovne djelatnosti. Jezik i jezični razvoj iz toga razdoblja temelj su kasnijemu Hrvatskom narodnom preporodu. To je vrijeme kada nastaje nekoliko gramatika u Slavoniji, a 1808. **Franjo Marija Appendini** objavljuje djelo *Grammatica della lingua Illirica* kojem je temelj dubrovački književnojezični izraz s elementima dalmatinskih i bosanskih govora. **Šime Starčević** piše gramatike *Nova ričoslovica ilirsko-francezka* i *Nova ričoslovica Iliricka*, obje iz 1812. i obje zasnovane na ličkim novoštokavskim ikavskim govorima.

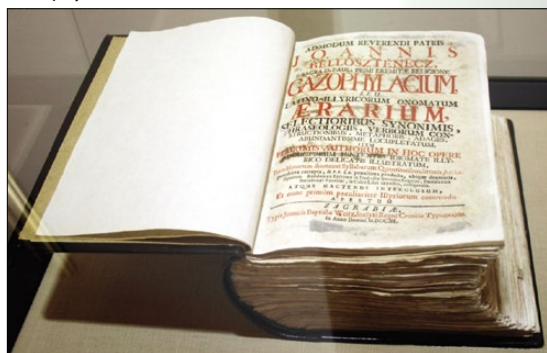
Joakim Stulli piše rječnik čiji su izvor bili dubrovački, dalmatinski, bosanski, hercegovački i slavonski pisci, glagoljaška tradicija i kajkavski (1. dio zove se *Lexicon latino-italico-illyricum* tiskan je 1801. u Budimu, 2. je dio *Rjecos-lóxje ilirsko-italijansko-latinsko*, tiskan je u Dubrovniku 1806.; 3. je dio *Vocabolario italiano-illirico-latino*, tiskan je 1810. u Dubrovniku). Josip Voltiggi piše *Ricsoslovník illirickoga, italianskoga i nimacskoga jezika s' jednom pridpostavlienom grammatikom illi pismenstvom*, a taj je rječnik iz 1803. godine otvoren svim narječjima i njihovim govorima (ikavskima, ijekavskima, ekavskima). U to je doba latinski i dalje jezik znanosti, kulture, školstva, zakonodavstva i uprave, u Dalmaciji i Istri rabi se talijanski, u centralnoj Hrvatskoj njemački i mađarski.

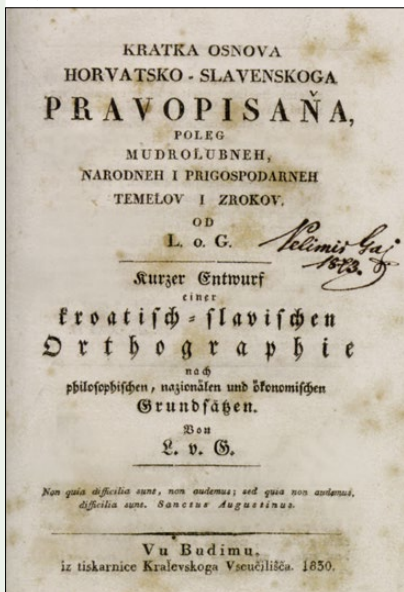
Tridesetih godina 19. stoljeća razvio se Hrvatski narodni preporod, poznat i pod nazivom Ilirski pokret (Malić 2005: 27). Bio je to politički, prosvjetiteljski, književni i kulturni pokret (→ *književnost*, str. 175) u kojemu su se Hrvati razvijanjem nacionalne svijesti nastojali suprotstaviti mađarizaciji. Glavna figura toga pokreta bio je **Ljudevit Gaj** koji je sa svojim istomišlje-

Dictionar Jurja Habdelića

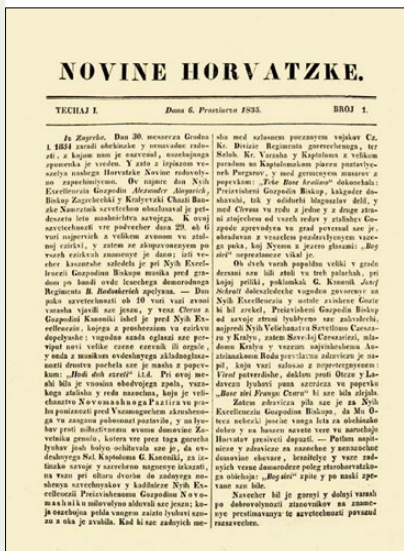

Gazophylacium Ivana Belostenca

Novine horvatzke

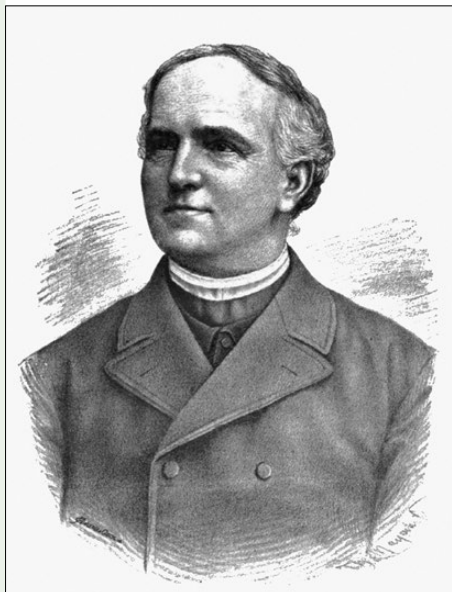
nicima nazvao pokret ilirskim imenom misleći su da su Južni Slaveni potomci Ilira, naroda koji je živio na tim prostorima prije doseljenja Slavena. Pripadnici toga pokreta nazivali su se ilircima. Gaj 1830. godine objavljuje knjigu *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja* u kojoj iznosi prijedlog pravopisne reforme i predlaže grafeme s dijakritičkim znakovima te osmišljava grafijski sustav u kojem postoji slovni znak za svaki pojedini glas. Ilirci počinju izdavati časopis *Novine Horvatzke* i prilog *Danicza Horvatzka, Slavonzka i Dalmatinzka* 1835. godine. List je isprva kajkavski i pisan starom grafijom, ali već od 10. broja uvođi se nova grafija i štokavština. Ilirci su težili kulturnomu i jezičnomu ujedinjenju svih Južnih Slavena pa su se zato opredijelili za jezik na štokavskoj osnovici koji razumije najveći broj Hrvata. Glavni jezični stručnjaci toga razdoblja bili su Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić.

Babukić piše gramatiku *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga* 1836. godine, a Mažuranić djelo *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika* 1839. godine. Oni su u svojim djelima zastupali ideje o jeziku u skladu s idejama Hrvatskoga narodnog preporoda. Uveli su stare množinske padežne oblike za dativ, lokativ i instrumental te nastavak *-ah* u imeničkome genitivu množine (*kraljah, selah, ženah*). Uveli su grafem *ě* i pisali popratni samoglasnik uz slogotvorno *-r* (*karv, dervo*). Ilirska nastojanja urodila su plo-

dom jer se status hrvatskoga jezika poboljšao. Godine 1832. **Matija Smodek**, profesor na Zagrebačkoj akademiji, prvi počinje predavati hrvatski jezik, a 1845. godine odlukom Hrvatskoga sabora na toj se akademiji osniva katedra za hrvatsko-slavonski jezik čiji je prvi profesor Vjekoslav Babukić. **Ivan Kukuljević** prvi je održao govor na hrvatskome jeziku u Hrvatskome saboru 1843. godine (do tada se u Saboru govorilo latinskim). Godine 1847. Sabor prihvaća hrvatski jezik kao diplomatski i donosi se zaključak da ga se treba

uvesti u gimnazije. Tako hrvatski polako ulazi u državnu upravu, školstvo i vojsku. Od 1850. godine nastupanjem Bachova apsolutizma zaživljava germanizacija (→ *povijest*, str. 72–73), a 1868. godine, poslije Hrvatsko-ugarske nagodbe, hrvatski postaje službeni jezik u upravi, školstvu i zakonodavstvu te ulazi u sve segmente javnoga i kulturnoga života.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća u hrvatskome su se društvu vodile polemike o tome kakav treba biti hrvatski standardni jezik. Prema različitim shvaćanjima jezika razvilo se nekoliko filoloških škola (Malić 2005: 30–31). Na temeljima koje su u tridesetim i četrdesetim godinama 19. stoljeća postavili pripadnici Ilirskoga pokreta osnovana je tzv. **zagrebačka filološka škola**. Druga je bila **škola hrvatskih vukovaca** čiji su pripadnici pristajali uz shvaćanje srpskoga jezičnog reformatora Vuka Stefanovića Karadžića da Hrvati trebaju prihvatiti istočnohercegovačku ijekavsku novoštokavštinu kao osnovicu za svoj standardni jezik. Postojale su još **zadarska** i **riječka filološka škola** koje su bile znatno manje utjecajne. Neki su ilirci shvatili neodrživost zamisli o kulturnome i jezičnome povezivanju svih Južnih Slavena i opredijelili se samo za nastojanje za ujedinjenjem Hrvata i Srba kojima je zajedničko štokavsko narječje i, djelomično, ijekavski izgovor. S tom su se idejom 1850. godine u Beču sastali ugledni hrvatski predstavnici **Ivan Kukuljević**, **Ivan Mažuranić**, **Dimitrija Demeter**, **Vinko Pacel** i **Stjepan Pejaković** sa srpskim predstavnicima **Vukom Stefanovićem Karadžićem** i **Đurom Daničićem** te **Franom Miklošičem** sa slovenske strane na tzv. **Bečkome književnom dogovoru** na kojemu su dogovorene općenite smjernice zamišljenoga razvoja jezika koji bi bio zajednički Hrvatima i Srbima, a koji bi bio u skladu s Karadžićevim idejama. Zaključeno je da standardni jezik ne treba tvoriti miješanjem narječja, kao što se do tada u puno navrata nastojalo u Hrvatskoj, nego da zajednički jezik treba temeljiti na istočnohercegovačkome ijekavskom dijalektu, kao i da se refleks glasa **ĉ** treba realizirati kao **-ije** u dugim, odnosno **-je** u kratkim slogovima, da ne treba pisati nastavak **-h** u genitivu množine imenica te da se slogotvorno **r** piše bez popratnih glasova. Prema tome Bečkim su dogovorom bile odbačene glavne ilirske jezične postavke – miješanje narječja sa svrhom stvaranja nadnarječnoga standardnoga jezika, pisanje grafema **ĉ** i popratnih glasova uz **r**, kao i pisanje nastavka **-h** u genitivu množine imenica te starih množinskih nastavaka za dativ, lokativ i instrumental. Bečki je dogovor bio neformalnoga i neobvezujućega karaktera te u ono doba nije imao prevelika odjeka u Hrvatskoj u kojoj je još dominiralo ilirsko shvaćanje jezika. Pristalice njegovih zaključaka od 1851. godine okupljali su se oko Matice ilirske i u Matičnim izdanjima primjenjivali svoje zaključke.

Najpoznatija su jezikoslovna djela koja su nastala u to doba *Slovnica Hérvatska Antuna Mažuranića* i *Skladnja ilirskoga jezika* Adolfa Vebera Tkalčevića, obje iz 1859. godine. Onodobni leksikograf **Bogoslav Šulek** odigrao je golemu ulogu u razvoju hrvatske leksikografije i terminologije. Izdao je 1860. godine *Němačko-hrvatski rěčnik* koji je bio napravljen na temelju starih hrvatskih rječnika, Karadžićeva *Rečnika srpskog jezika* i riječi iz hrvatskih dijalekata te drugih slavenskih jezika. Karakteristika je toga rječnika obilje neologizama kojih je mnogo prihvaćeno i do danas se zadržalo u hrvatskome jeziku. Osim njega izdaje i *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znan-*

stvenoga nazivlja koji je također puno pridonio razvitku hrvatske stručne terminologije. Dva su onodobna rječnika utemeljena na Karadžićevim načelima: *Akademijin rječnik hrvatskog ili srpskog jezika* koji je od 1880. izlazio gotovo stotinu godina (1976. godine izašao je njegov zadnji, 97. svezak) te *Rječnik hrvatskog jezika* Ivana Broza i Franje Ivekovića iz 1901. godine. S vremenom u Hrvatskoj slabi utjecaj zagrebačke filološke škole koja je ostala vjerna ilirskom shvaćanju jezika, a sve se više širi utjecaj škole hrvatskih vukovaca. Tako 1892. godine **Ivan Broz** objavljuje *Hrvatski pravopis* po načelima Bečkoga književnog dogovora i hrvatskih vukovaca. **Dragutin Boranić** napisao je pravopis po uzoru na Brozov koji je nazvao *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Godine 1899. **Tomislav Maretić**, najveći sljedbenik Karadžićeva jezičnog koncepta, objavljuje vrlo utjecajnu *Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga jezika* koja se dala velik prilog normiranju standardnoga jezika prema Karadžićevim idejama. Početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj se učvršćuje novoštokavska standardna jezična norma po uzoru na Maretićevu gramatiku i izlaze jezični savjetnici koji nastoje spriječiti prodor dijalektizama i germanizama u standardni jezik. Nakon stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca provodi se ujednačavanje hrvatskoga i srpskoga jezika tijekom kojega su se u hrvatski jezik unosili elementi srpskoga. U upotrebi je bio *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika* iz 1923. godine srpskoga jezikoslovca **Aleksandra Belića**. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata dolazi do velikih promjena u hrvatskome društvu, a posljedično i u standardnome

jeziku (→ *povijest*, str. 73–84). Za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske provode se puristički jezični zahvati kojima se iz hrvatskoga jezika nastoje izuzeti srpski elementi. U to se vrijeme stvaraju mnoge hrvatske novotvorenice te se uvodi pravopis zasnovan na korijenskim načelima, za razliku od prethodnih pravopisa koji su bili utemeljeni na morfonološkim načelima. U to je vrijeme nastalo samo jedno važno jezikoslovno djelo – ***Nacrt hrvatske slovnice I: glasovi i oblici u povijesnome razvoju*** Blaža Jurišića iz 1944. godine.

Poslije Drugoga svjetskog rata, u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (→ *povijest*, str. 84), razvoj hrvatskoga standardnog jezika odvija se jednako pod utjecajem srpskoga i jednako je u znaku unifikacije s njime kao što je to bilo i u vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Godine 1952. objavljena je ***Gramatika hrvatskog ili srpskog jezika*** autora Brabeca, Hraste i Živkovića. Godine 1954. održan je takozvani **Novosadski dogovor** u kojem je zaključeno da je jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca (jezik u Bosni i Hercegovini nije bio ni spomenut) jedinstven jezik s mogućim ekavskim i ijekavskim izgovorom koji se bilježi dvama ravnopravnim pismima, latinicom i ćirilicom (Malić 2005: 35). Istaknuta je i potreba za izradom zajedničkoga pravopisa. Taj je dogovor potaknuo nova jezična ujednačavanja uslijed kojih je u hrvatski jezik unošeno još više elemenata srpskoga. Godine 1960. izlazi ***Pravopis hrvatskosrpskog***

književnog jezika napisan ijekavicom i latinicom, dok u Srbiji istodobno izlazi ***Pravopis srpskohrvatskog jezika*** koji je napisan ekavicom i ćirilicom, oba s pripadajućim pravopisnim rječnicima. Godine 1969. objavljuju se dva sveska ***Rječnika hrvatskosrpskog jezika*** u kojem se vide rezultati jezične unifikacije i koji je u Hrvatskoj izazvao puno nezadovoljstva jer je prikriivao razlike između vokabulara hrvatskoga i vokabulara srpskoga jezika. Međutim, koliko god da se nastojalo na ujednačavanju hrvatskoga i srpskoga jezika, neki segmenti tih jezika, na primjer terminološki segment, nikad nisu bili zahvaćeni unifikacijom jer su razlike bile goleme i nepremostive. Kao reakcija na unošnje elemenata srpskoga

Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika

jezika u hrvatski u Hrvatskoj je 1967. godine donesena takozvana **Deklaracija o položaju i nazivu hrvatskoga jezika**. Deklaraciju je donijela Matica hrvatska, a potpisao ju je velik broj hrvatskih kulturnih i znanstvenih ustanova i pojedina. U deklaraciji se izražava zahtjev za ravnopravnim položajem hrvatskoga jezika u jugoslavenskoj državi, za slobodnim oblikovanjem hrvatskoga jezika u skladu s hrvatskom tradicijom te za punom afirmacijom hrvatskoga jezika u svim sferama javnoga života u Hrvatskoj. Tadašnje su komunističke vlasti osudile Deklaraciju te sankcionirale mnoge njezine potpisnike. Zbog toga se Matica hrvatska odrekla Novosadskoga dogovora. U jeku tzv. Hrvatskoga proljeća (→ *povijest*, str. 89) 1971. godine izlazi novi **Hrvatski pravopis** autora **Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša** koji je bio zabranjen jer se nije uklapao u jugoslavensku unitarističku jezičnu politiku, ali se širio Hrvatskom u fotokopiji. Godine 1974. objavljen je amandman na Ustav SFRJ-a prema kojem je u Hrvatskoj u službenoj upotrebi hrvatski književni jezik, standardni oblik narodnoga jezika koji se naziva hrvatski ili srpski. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje 1974. godine objavio je **Priručnu gramatiku hrvatskoga književnog jezika**, a Akademija je pokrenula izdavanje velike znanstvene gramatike hrvatskoga jezika čiji su prvi dijelovi bili ubrzo objavljeni: **Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku** Stjepana Babića i **Sintaksa hrvatskoga književnog jezika** Radoslava Katičića. Poslije 1990. godine **Priručna gramatika hrvatskoga jezika** izlazi u novim, dopunjenim izdanjima i zove se **Gramatika hrvatskoga književnoga jezika**.

Suvremeni procesi standardizacije hrvatskoga jezika

U posljednja dva i pol desetljeća, otkako je Republika Hrvatska stekla i ratu obranila svoju neovisnost (→ *politika*, str. 101–105), razvoj hrvatskoga jezika odvija se samostalno i neovisno. Standardizacija je hrvatskoga jezika u prvih deset godina hrvatske samostalnosti bila obilježena nastojanjima

Knjižnica Filozofskoga fakulteta u Zagrebu

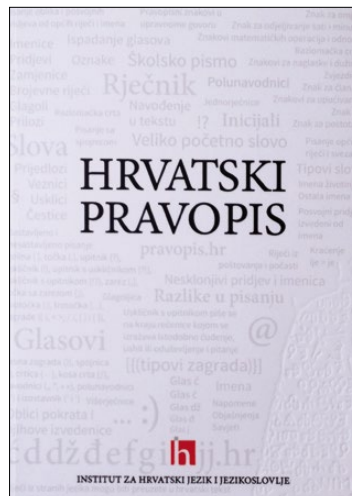

da se uklone utjecaji srpskoga jezika kojima je hrvatski bio izložen zahvaljujući unifikacijskoj jezičnoj politici u dvjema Jugoslavijama (Udier 2011: 439). Zbog toga su u Hrvatskoj bili objavljivani mnogi razlikovni rječnici i jezični savjetnici, a u medijima su se pojavili članci i emisije koje su donosile različite, najviše pravopisne i pravogovorne, jezične savjete. U posljednjih petnaestak godina, baš kao i sve ostale jezike u

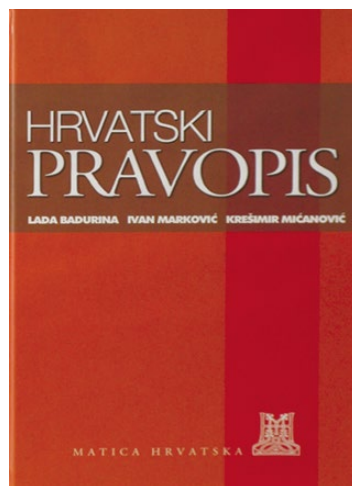
sličnu položaju, hrvatski su zahvatile globalizacijske promjene koje se očituju u prodoru engleskoga jezika, u pojavi takozvane „internetske nepismenosti” (u hrvatskome slučaju ona se vidi u nebilježenju velikoga slova, dijakritika i interpunkcijskih znakova u internetskoj komunikaciji), širenju nižih jezičnih registara na prostor koji su u prošlosti zauzimali viši registri, na primjer u jezik medija, i slično. Kao reakcija na globalizaciju javila se antiglobalizacija, i to u prvome redu u vidu borbe protiv utjecaja engleskoga jezika na hrvatski (Udier 2011: 450). Radi zaštite statusa i upotrebe hrvatskoga jezika u hrvatskome društvu javilo se nekoliko prijedloga da se donese zakon o javnoj upotrebi hrvatskoga jezika, ali ni jedan od tih prijedloga do sada nije prihvaćen.

Budući da u hrvatskome društvu ima puno otvorenih pitanja koja se tiču norma i normiranja hrvatskoga jezika (ta se činjenica najviše ogleda u supostojanju više pravopisa hrvatskoga jezika, odnosno u nepostojanju jedinstvenoga pravopisa koji bi bio prihvaćen u ukupnosti hrvatskoga jezika u javnoj upotrebi), Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa osnovalo je *Vijeće za normu hrvatskoga jezika*, stručno tijelo koje je djelovalo od 2005. do 2012. godine. Zadaća *Vijeća za normu hrvatskoga jezika* bila je raspravljati o jezičnim pitanjima i donositi preporuke u vezi s normiranjem hrvatskoga jezika. Vijeće se sastojalo od predstavnika svih fakulteta koji imaju hrvatski jezik u programu i većine drugih znanstvenih i kulturnih ustanova čija je djelatnost skrb o hrvatskome jeziku. Godine 2012. Ministarstvo je raspustilo *Vijeće za normu hrvatskoga jezika* s obrazloženjem da je za normiranje hrvatskoga jezika mjerodavan *Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. Skupina stručnjaka iz *Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* tada je napisala novi *Hrvatski pravopis* koji je Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta u srpnju 2013. godine propisalo za uporabu u hrvatskim školama.

Hrvatski pravopis skupine autora iz Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Hrvatski pravopis L. Badurine, I. Markovića i K. Mićanovića

Hrvatski prema srodnim jezicima

Svi su srednjojužnoslavenski jezici štokavske dijalektalne osnovice (bosanski/bošnjački, crnogorski, hrvatski i srpski) međusobno vrlo slični i razumljivi, ali govornici tih jezika dobro ih međusobno razlikuju. Bosanski/bošnjački, crnogorski, hrvatski i srpski jezik dijele zajedničku dijalektalnu osnovicu (glasovni sustav, gramatički ustroj i velik dio rječnika) tako da govornici tih jezika mogu razumjeti govorene i pisane tekstove na svim tim jezicima, međutim ne mogu ih spontano proizvoditi. Proizvoditi tekstove na određenome jeziku mogu samo oni govornici drugih jezika koji imaju posebna znanja o tome jeziku. Svi se elementi jednoga od tih standardnih jezika ne mogu mehanički prenositi u druge jezike, čak ni onda kada su razumljivi, jer ih izvorni govornici doživljavaju kao strane. Razmjerno visok stupanj međusobne razumljivosti među govornicima tih jezika svakako je velika prednost jer pojednostavnjuje njihovu komunikaciju (nije im potreban jezik posrednik), ali zbog brojnih specifičnosti govornici svakoga od tih jezika sposobni su identificirati jezik koji čuju bilo kao bosanski/bošnjački, bilo kao crnogorski, bilo kao hrvatski, bilo kao srpski. Hrvatski standardni jezik, kao i svi ostali jezici u regiji, pokazuje znatne različitosti u usporedbi s ostalim bliskosrodnim standardnim jezicima, i to ponajviše u tzv. civilizacijsko-jezičnoj nadgradnji, dakle u strukovnome, kulturološkome i civilizacijskome nazivlju, frazeologiji i složenijoj sintaksi, u intelektualnome leksiku i brojnim pojedinostima standardnojezične norme (Frančić, Hudeček i Mihačević 1999: 23). Razlike u standardnojezičnoj normi svakoga od spomenutih jezika u sadašnjem se vremenu postupno povećavaju jer su jezičnu unifikaci-

Članovi Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku na godišnjem savjetovanju

ju iz doba bivše Jugoslavije zamijenili samostalni standardizacijski procesi za svaki od njih. Međutim, nikada u prošlosti, ni u vrijeme najsnažnije jezične unifikacije u bivšoj Jugoslaviji, kada se nastojao stvoriti zajednički jezik koji se u Hrvatskoj nazivao *hrvatskosrpski* (u Srbiji *srpskohrvatski*) ili *hrvatski ili srpski* (odnosno *srpski ili hrvatski*), nije postojalo jezično jedinstvo koje bi značilo postojanje jednoga jedinstvenog, zajedničkog standardnog jezika na novoštokavskoj osnovici koji se jednako ili približno jednako govorio i pisao na području Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije.

Hrvatski jezik u suvremenoj Europi

Iako je Republika Hrvatska samostalna država s hrvatskim kao službenim jezikom još od 1991. godine, trebalo je uložiti višegodišnje napore da bi hrvatski postao međunarodno priznat kao samostalan jezik. Tek 2008. godine američka Kongresna knjižnica, međunarodno tijelo nadležno za normiranje i dodjeljivanje oznaka ISO 639 jezicima, prihvatila je zahtjev da se hrvatski jezik u knjižničnoj obradbi i nazivoslovlju označava kao samostalan jezik oznakom **hrv**. Od studenoga 2010. godine hrvatski je priznat kao 24. jezik Europske unije, a otkako je Republika Hrvatska postala njezinom punopravnom članicom, stvorile su se nove jezične potrebe i pred jezikoslovce postavili novi zahtjevi. Na hrvatski se, kao i na sve druge službene jezike Europske unije, sada prevodi cjelokupna europska pravna stečevina, cjelokupno zakonodavstvo i svi službeni dokumenti, a na tome su poslu angažirani brojni hrvatski stručnjaci – prevoditelji i lektori. Svi su europski jezici doživjeli promjene uslijed europskih integracija pa se slične promjene u bliskoj budućnosti očekuju i u hrvatskome jeziku.

Plakat tiskan u povodu međunarodnoga priznanja hrvatskoga jezika, rad B. Ljubičića

Literatura i izvori

- Frančić, A., Hudeček L. i Mihaljević, M. 1999. *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Jelaska, Z. 2005. *Materinski, drugi, strani i ostali jezici*. U: *Hrvatski kao drugi i strani jezik*, Z. Jelaska et. al, 24–37. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Malić, D. 2005. *Razvoj hrvatskoga književnog jezika*. U: *Hrvatska gramatika*, E. Barić et al, 9–38. Zagreb: Školska knjiga.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova*. 2011. Zagreb: Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr.
- Udier, S. L. 2011. *Croatian Language in the Proces of Globalization*. U: *Globalisation, Europenaization and Other Transnational Phenomena*, ur. J. Roka. Budapest: Budapest College of Communication and Business, 438–453.
- Udier, S. L. 2013. *Gramatička kompetencija*. U: *Hrvatski B1 : Opisni okvir referentne razine B1*, ur. Grgić, A., Gulešić Machata, M. i Nazalević Čučević, I., 157–174. Zagreb: FF press i Vijeće Europe.

Sažetak

Hrvatski je službeni jezik u Republici Hrvatskoj i jedan od službenih jezika u Bosni i Hercegovini. Od 2008. godine međunarodno je priznat kao samostalan jezik. Hrvatski je 24. službeni jezik Europske unije od 2010. godine. To je južno-slavenski jezik koji se sastoji od kajkavskoga, čakavskoga i štokavskoga narječja. Osim obilježja koja su im zajednička, svako narječje hrvatskoga jezika ima svoje brojne specifičnosti. Štokavsko je narječje osnova suvremenoga standardnog hrvatskog jezika. Hrvatski je flektivni jezik u kojemu se značenja izražavaju promjenom oblika riječi. Imeničke se riječi u hrvatskome jeziku mijenjaju po sedam padeža, a glagoli se mogu pojaviti u jednome sadašnjem, četiri prošla i dva buduća vremena te četiri glagolska načina. Hrvatski se jezik bilježi latiničnim pismom koje se sastoji od 30 slovnih znakova, a njegova su specifičnost palatali koji se bilježe znakovima s dijakritikama: č, ć, dž, đ, š, ž. Prva pismenost na hrvatskome jeziku odvijala se na glagoljici, a prvi sačuvani spomenici hrvatske glagoljske pismenosti datiraju iz 11. stoljeća. Najvažniji su spomenici rane hrvatske glagoljske pismenosti *Bašćanska ploča* (1100.) i prva hrvatska tiskana knjiga *Misal po zakonu rimskoga dvora* (1483.).